

PRATARMĖ

2025-ieji atrodo tinkamas metas apmąstyti antropoceno idėją ir jos poveikį filosofiniams tyrimams apie žmonijos vietą Žemės biosferoje ir tvaresnio sambūvio galimybes. Pasiūlymas pripažinti antropoceną privedė prie Žemės mokslų krizės: nors 2009 metais buvo įkurta Antropoceno darbo grupė, siekianti oficialaus antropoceno pripažinimo geologinėje laiko skalėje, 2024 metais Kvartero stratigrafijos pakomisė balsavo prieš oficialų antropoceno pripažinimą geologine epocha. Vis dėlto pasaulinė klimato krizė, su kuria dažniausiai siejama antropoceno idėja, tik dar labiau įsibėgėjo ir pasiekė naują ribą: 2025 metais Pasaulinė meteorologijos organizacija paskelbė, kad vidutinė atmosferos temperatūra 2024 metais buvo 1,55 laipsnio Celsijaus aukštesnė už ikipramoninį lygį, pirmą kartą viršydama Parįžiaus klimato susitarime nustatytą 1,5 °C tikslą.

Kol mokslininkai diskutuoja apie antropoceno pasiūlymo ateitį, o Jungtinės Tautos toliau ragina imtis pasaulinių veiksmų prieš spartėjančią klimato krizę, leidinio *Athena: filosofijos studijos* 20-asis numeris kviečia filosofškai apmąstyti antropoceno idėją. Šiame tome surinkti straipsniai antropoceną nagrinėja iš dviejų perspektyvų: viena vertus, vertinama, kaip antropoceno idėja paveikė diskusijas apie „žmogaus būklę“, stumdama humanitarinius mokslus link daugiau nei žmoniškų ir planetinių perspektyvų ir versdama filosofiją susidurti su įvairiomis Žemės sistemų laiko skalėmis; kita vertus, apmąstoma, kaip šios filosofinės diskusijos savo ruožtu kvestionavo pačią antropoceno idėją. Antropoceno samprata dažnai kritikuojama už tai, kad analizuoja žmoniją (*Anthropos*) kaip abstrakciją ir ignoruoja tai, kaip antropoceno ekologinė krizė yra susijusi su kapitalizmo, kolonializmo, rasizmo ir patriarchato istorijomis. Bėgant metams, šios diskusijos paskatino alternatyvių terminų ((x)cenų, kaip šiame tome teigia Alice Iacobone) gausą, kurie išryškina įvairius naujos planetinės būklės aspektus, liudijančius tiek antropoceno aptarimų gyvybingumą, tiek daugiaplaniškumą.

Šis, 20-asis *Athena: filosofijos studijos* numeris, taip pat žymi naują žingsnį antropoceno studijų raidoje Lietuvoje. Antropocenas pirmą kartą *Athena* puslapiuose

buvo aptartas 2019 metais specialiame numeryje (Nr. 14, „Filosofijos (klimato) kaita antropoceno epochoje“), kurį inspiravo Lietuvos kultūros tyrimų institute vykusio konferencija. Vėlesniais metais filosofiniai antropoceno tyrimai toliau plėtojosi, šakojosi ir gilėjo, pritraukdami vis daugiau tyrėjų. 2024 m. lapkričio 7–8 d. Vilniaus universitete vyko tarptautinė konferencija „Žmogaus būklė antropoceno epochoje“, kurią kartu organizavo Vilniaus universitetas ir Lietuvos kultūros tyrimų institutas. Kai kurie šio tomo straipsniai kilo iš konferencijoje pristatytų pranešimų. O 2025 m. pabaigoje pradėtas trejų metų trukmės mokslinių tyrimų projektas „Antropoceninio proto kritika“ (finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos, projekto vadovė Audronė Žukauskaitė). Gyvos, daugiadisciplinės ir dažnai kritiškos diskusijos, kurias inicijavo antropoceno tezė, įgauna vis didesnę reikšmę, kaip liudija ir šis tomas.

Pirmajame šio numerio skyriuje pateikiamas kritiškas tarpdisciplininis požiūris į dominuojančius antropoceno diskursus. Andrejus Spiridonovas klausia, kaip antropocenas bus prisimenamas tolimoje ateityje, ir teigia, kad ryškiausi geologiniai pėdsakai ateities fosilijose žymės žmogaus veiklos sukeltus pasaulinės biotos pokyčius. Sparti pasaulinės biotos transformacija, sekanti po žmonijos išnykimo, reikštų ir antropoceno epochos pabaigą. Anda Pleniceanu nagrinėja išnykimo klausimą remdamasi Martino Heideggerio ir Gilles’io Deleuze’o skirtumų ontologijomis, siekdama susieti jas su dviem dominuojančiomis mokslinėmis antropoceno sampratomis – stratigrafija ir Žemės sistemos mokslu. Pleniceanu teigia, kad galiausiai abi ontologinės sampratos susiduria su ta pačia riba: išnykimu, būties pabaiga. Mintautas Gutauskas išsamiai aptaria keturis antropoceno naratyvus – natūralistinį, kritinį, postnatūralistinį ir ekofenomenologinį – ir siūlo perspektyvistinį požiūrį, kuris padėtų įvertinti daugiamatį ir sudėtingą antropoceno pobūdį.

Antrajame skyriuje daugiausia dėmesio skiriama planetiškumui kaip naujai mąstymo sąlygai, kurią sukuria antropocenas. Šis skyrius prasideda Dipesho Chakrabarty 2015 metais skaitytų Tannerio paskaitų „Žmogaus būklė antropoceno epochoje“ vertimu į lietuvių kalbą. Dviejose paskaitose Chakrabarty daugiausia dėmesio skiria kai kuriems negrįžtamiems skirtumams, žymintiems mūsų naująją būklę: tarp žmogaus pasaulio gyvosios patirties ir planetos, suvokiamos išoriniu žvilgsniu, tarp žmogaus gyvenamo laiko ir didelių planetos laiko skalų, ir tarp *homo*, žyminčio neišvengiamai susiskaldžiusią žmoniją, ir *anthropos*, žyminčio žmogų kaip rūšį. Chakrabarty idėjos yra gija, susiejanti du kitus šio skyriaus straipsnius. Aistis Žekevičius sujungia Chakrabarty planetinį mąstymą su Kathryn Yusoff rasizuotos geologijos kritika ir siūlo originalų geoplanetinį požiūrį kaip etiškai pagrįstą perspektyvą klimato krizei spręsti. Audronė Žukauskaitė filosofiją nuleidžia į žemę, nagrinėdama Chakrabarty, Bruno Latouro ir Annos Tsing

darbus. Ji taip pat aptaria heterogenišką, neišmatuojamą planetiškumo pobūdį ir siūlo apmąstyti naujos geofilosofijos galimybę.

Trečiajame skyriuje aptariamai nauji antropoceno veikėjai. João Ribeiro Mendeso straipsnis nukreipia mūsų dėmesį į orą ir jo blogėjančią būklę. Mendesas parodo, kad prieiga prie švaraus oro yra pažymėta nelygybės ir konfliktų, todėl jis kviečia mus siekti teisingingumo apibrėžiant atmosferą kaip bendrą išteklių. Alice Iacobone daugiausia dėmesio skiria mūsų planetos užteršimui plastikumu ir siūlo originalų plasticeno koncepcijos plėtojimą, atskleidžiant tiek laikiškai sudėtingą plastikinių geokūnų materialų plastiškumą, tiek nurodant pačios plasticeno koncepcijos plastiškumą. Vaiva Daraškevičiūtė aptaria „dirbtinumo“ klausimą antropocene, nurodant, kad tokias situacijas, kai gamtos objektai ir sukurti artefaktai persidengia, sukeldami įvairius afektus – nuo nostalgijos iki nejaunos.

Ketvirtoje dalyje pateikiami trys straipsniai, kuriais skirtingais būdais siekiama mesti iššūkį antropoceno planetiškumo politinėms, ekonominėms ir epistemologinėms struktūroms. Remdamasis įvairių disciplinų sankirta, Denisas Petrina siekia užginčyti antropinio principo „narcisizmą“, kuris, autoriaus manyimu, yra įsikūnijęs į antropoceną valdančią kosmotechniką. Ajeesh A. K. ir Pranesh Kumar plėtoja ekstraktoceno koncepciją, siekdami kritikuoti pasaulinio kapitalizmo ekstraktyvistinę logiką ir rinkos pagrindu siūlomus technologinius klimato krizės sprendimus. Vietoje to, autoriai siūlo Glenno Albrechto simbioceno viziją kaip etiškesnio daugiarūšio sambūvio imperatyvą. Egidijus Mardosas nagrinėja šiuolaikinę utopinę minties atgimimą ir aptaria, kaip specifinė utopizmo forma – Miguelio Abensouro „naujoji utopinė dvasia“ – galėtų įkvėpti įvairiapusę kovą už daugiarūšiškumo klestėjimą jau pažeistoje planetoje. Knyga baigiama dviem apžvalgomis: Audronė Žukauskaitė apžvelgia Justynos Stėpień knygą „Posthumanistinės ir nehumanistinės sampynos šiuolaikinio meno ir kūno kontekste“ (Routledge, 2022), o Anda Pleniceanu aptaria Daryos Tsymbalyuk knygą „Ekocidas Ukrainoje“ (Polity Books, 2025), kurioje atskleidžiama niokojanti Rusijos karo žala aplinkai. Tikimės, kad šis leidinys paliks stratigrafinių pėdsakų filosofinėje mintyje ir prisidės prie to, kad Žemė taptų tinkamesne vieta gyventi.

Egidijus Mardosas ir Audronė Žukauskaitė